

O suštini znanja

Pregled sačinio Amar Imamović

UDK 28-1 (049.3)

Uvod

Ono što je zasigurno u mnogome obilježilo dvadeseto stoljeće jeste raširenost materijalističkog učenja, kako u njegovom filozofskom obliku, tako i u njegovoj primjeni na društvena uređenja. Materijalističko učenje kao cijelovito osmišljeno filozofsko zdanje svoje korijene vuče tek iz osamnaestog stoljeća. Tačno je da su od davnina pojedini filozofi poricali nematerijalnost duše i Boga kao Prvotnog izvora, kao i drugih nematerijalnih zbilja, ali nikada nije postojalo cjelovito učenje sa sljedbenicima koje je u potpunosti negiralo bilo kakvu zbilju izvan materije. Takav pristup u filozofiji javlja se tek u osamnaestom stoljeću. I pored toga, materijalisti su ulagali napor da dokažu svoj kontinuitet kroz historiju filozofije i time priskrbe veću vjerodostojnost. Neki su išli toliko daleko da su čak i Aristotela uvrštavali u red materijalista. Njihove tvrdnje ostale su neutemeljene i nijedan filozof, a pogotovo iz reda poznatijih, nije bio materijalist u značenju da je u potpunosti negirao bilo kakav oblik zbilje izvan materije. Postojali su tokom historije filozofi koji su negirali neke oblike nadmaterijalnosti, ali ne tako da su negirali i bilo kakav oblik nematerijalnosti. Ako bismo materijalistima smatrali sve one koji su vjerovali u *prima materiju* i koji su sve pojave pojašnjavali na osnovu prirodnih uzroka, onda bismo trebali i sve božanske mudrace, kao što su bili Sokrat, Platon, Aristotel,

Farabi, Ibn Sina, Mulla Sadra itd., smatrati materijalistima. Neki od argumenata na koji se oni pozivaju kao dokaz za materijalistički stav nekog mislioca, a kojeg on prihvata, jesu sljedeći: vjerovanje u *materiju svih materija* ili *prima materiju*, pojašnjenje prirodnih pojava kroz prirodne uzroke, prihvatanje poretka egzistencije kao poretka nužnosti, načelo da nijedna stvar ne dolazi u postojanje ni iz čega, davanje prednosti eksperimentalnoj metodi kod izučavanja prirode, itd. Materijalisti su zbog slabog uvida i zbog nepostojanja dubine promišljanja gornje postavke i postavke slične njima smatrali oprečnim vjerovanju u zbilje izvan materije.

U drugoj polovini devetnaestog stoljeća javljaju se Karl Marks (1818-1883) i Fridrih Engels (1820-1895), koji su dali novi zamah materijalističkom pristupu svijeta kroz učenje o dijalektičkom materijalizmu. Karl Marks bio je Hegelov učenik i od njega preuzima logiku dijalektike, ali, nakon što se odvajava od Hegela, Marks joj daje potpuno novo ruho u materijalizmu, odbacujući svaki oblik metafizike koji je postojao kod Hegela.

Materijalisti dvadesetog stoljeća bili su uvjereni da moderna eksperimentalna znanost u potpunosti potvrđuje njihove stavove, a dijalektički materijalisti u tome su otišli dalje pa su čak tvrdili da je materijalističko učenje direktan rezultat i plod znanosti. Čudili bi se naučnicima koji nisu bili materijalisti, a koji su bili utemeljitelji nekih od znanosti.

U ovom kratkom uvodu treba reći da je pojava ovakvog učenja u Evropi u mnogome pomoglo to što na Zapadu nije bilo nijedno dobro utemeljeno racionalno učenje koje je moglo biti u skladu sa znanostima.

Allame Tabatabai, mislilac i filozof bez premca u dvadesetom stoljeću, čija je duša protkana božanskom mišlju, suočen s navalom materijalističkog učenja i strahom zbog njegovog sve većeg utjecaja u Iranu, pa čak i na vjerske naučne centre, prihvata se velikog i zahvalnoga djela – tumačenja i osporavanja ispravnosti ovog učenja. S tim u vezi on okuplja oko sebe odabranije učenike s kojima tokom nekoliko godina, sedmično dvije noći, analizira materijalistička učenja, iznosi njegove slabosti i nudi zadovoljavajuće odgovore. Kako je vrijeme prolazilo, javljala se sve veća zainteresiranost za njihov rad, tako da se na kraju rodila misao za štampanje i publiciranje njihovih istraživanja i zaključaka. Veliki mislilac Morteza Motahhari, koji je sudjelovao u ovim okupljanjima kao istaknutiji učenik Allame Tabatabaia, radi lakšeg razumijevanja ovih rasprava vođenih na visokoj akademskoj razini, odlučuje napisati komentar samih predavanja i time se približiti što većem broju čitalaca i interesenata za ovu tematiku. Uz Božiju pomoć, na kraju je to pregnuće poprimilo oblik šest knjiga u četrnaest poglavlja.

Prva zamisao ovog istraživačkog pregnuća bila je ta da se ponudi odgovarajući odgovor na učenje dijalektičkog materijalizma, koje je tada bilo u ekspanziji, ali njegova vrijednost nije ograničena tim prvotnim ciljem. Budući da su u ovom djelu izneseni opći stavovi onih koji prihvataju zbilje iznad materije (nasuprot materijalistima), a pogotovo stavovi islamske filozofije koja je i najdalje otišla u svom promišljanju, ono nadilazi svoj prvotni ograničeni cilj i poprima mnogo širu konotaciju. U prvom poglavlju ovog djela obrađuje se sama pojava filozofije i nude se odgovori na pitanja šta je uopće filozofija, čime se ona bavi, šta su njeni ciljevi i razni pristupi filozofiji. Drugo poglavlje

obilježeno je pitanjem ispravnosti filozofa ili sofista, sukob koji se javlja još od samih početaka pisane ljudske misli u staroj Grčkoj, ili, drugim riječima, sukob između realista i idealista. Treće poglavlje, ujedno i poglavlje na koje će biti fokusirana naša pažnja u nastavku, bavi se pitanjem znanja i činom percepcije.

Izvornik djela, kao što je navedeno, koncipiran je tako da osnovu teksta čine zapažanja i mišljenja Allame Tabatabaia, koje u drugom dijelu komentira Morteze Motahharija. Mi ćemo, iznoseći kratak pregled ovog poglavlja, izbjeći razgraničenost izvornika i ponuditi cjelovitu sliku, odnosno spojene slike i autora i komentatora.

Znanje i percepcija (علم و ادراك)

Pitanje suštine, kvaliteta i porijekla znanja i percepcije jedna je od važnijih tema u filozofiji, zapravo predstavlja ugaoni kamen cijelog filozofskog zdanja, tako da razumijevanje ovoga u mnogome određuje mnoge buduće stavove. Osnovno pitanje na koje treba odgovoriti kada se govori o znanju i percepciji jeste njihovo porijeklo. Potječe li znanje iz materije ili iz nematerijalnog, tj. iz duše? Potrebno je naglasiti da u ovoj raspravi, kada se govori o znanju, to podrazumijeva njegovo opće značenje, a ne znanje u jednom od tri njegova oblika: osjetilnom, imaginalnom i racionalnom. Da bismo bolje shvatili okvir rasprave, neophodno je ukratko pojasniti svaka od tri navedena oblika znanja. Od davnina su mislioci ljudsku percepciju vanjske zbilje dijelili na tri razine: osjetilnu, imaginalnu i racionalnu.

Razinu osjetilne percepcije predstavljaju slike koje se odlikavaju u čovjekovom umu u trenucima njegovog izravnog kontakta s vanjskim svijetom preko jednog od pet osjetila. Naprimjer, kada čovjek otvori oči, on pred sobom posmatra krajolik čija se slika odlikava u njegovom umu. Ta slika upravo je posebno stanje

u čovjeku koje on unutarnje izravno dokučuje. Isti slučaj vrijedi za sluh, osjetilo dodira itd.

Nakon što nestane osjetilne percepcije, tj. nakon što se prekine veza sa spoljnim svijetom, u čovjekovom umu ostaje trag te percepcije. Prema riječima starih učenjaka, nakon preuzimanja osjetilne slike iz vanjskoga svijeta i nakon prekida kontakta sa njima, ta slika ostaje na raspolaganju drugoj ljudskoj moći koja se naziva imaginalija. Čovjek i nakon nestanka osjetilne slike kada poželi može sliku imaginacije pozvati u um i posredstvom nje posmatrati onu stvar u vanjskom svijetu. Imaginalna slika jeste slična osjetilnoj, ali sa sljedećim razlikama:

- a. Imaginalna slika obično nije jasna poput osjetilne slike.
- b. Osjetilna slika percipira se uvijek u njenom posebnom položaju, tj. u okruženju predmeta, iz posebnog ugla, tj. s lijeve strane, odozgo itd., i na tačno određenom mjestu. Sve ovo ne postoji kod imaginalne percepcije, jer čovjek tu sliku može pozvati sebi u um ne uzimajući u obzir bilo koju od ovih karakteristika osjetilne percepcije.
- c. Da bi se realizirala osjetilna percepcija, mora postojati kontakt s vanjskim svijetom, a samim prekidanjem tog kontakta nestaje i tog oblika percepcije. Kod imaginacije percepcije kontakt s vanjskim svijetom uopće nije uvjet. Čovjek kada poželi vidjeti lik neke osobe, dovoljno je da njenu sliku pozove u umu.

Čovjekov um nakon percipiranja nekoliko partikularija ima moć da iz njih izvede jedno opće značenje, tj. univerzaliju koju je moguće pripisati za više jedinki, što predstavlja razumnu ili univerzalnu percepciju. Percipiranjem više jedinki ljudski um ima moć da kod njih napravi razliku između njihovih specifičnih i

zajedničkih osobina. Iz zajedničke osobine više jedinki ljudski um shvata značenje koje je moguće primijeniti na neograničeno mnogo jedinki.

Sva tri ova oblika znanja čovjek u sebi nalazi kao neposredno znanje, tj. prisutno znanje (علم حضوري). Islamski filozofi, slijedeći grčke filozofe u vezi s tim, jedino su za moć razuma koja percipira univerzalije smatrali da je nematerijalnog porijekla. Međutim, Mulla Sadra donosi dokaze da su i imaginarna moć, kao i sve ostale unutarnje moći, nematerijalnog porijekla, o čemu će biti više govora u ovom tekstu.

Nakon što su postali jasni tri oblika znanja i njihove međusobne razlike, vratimo se osnovnom pitanju, a to je da li je percepcija, što ujedno znači i duša, nematerijalna? Drugim riječima, sukob između materijalista i duhovnjaka¹ zapravo je u kakvoći i suštini percepcije i duše.

Znanje nije materijalna kategorija

Allame Tabatabaji svoju argumentaciju otpočinje zanimljivim primjerom. On kaže: zamislimo jednu sliku u čijoj pozadini se nalazi lanac planina s oblacima, a u njenom prednjem planu sretnu porodicu na izletu pored rijeke. Svaki član porodice zabavljen je svojim poslom oko razastrte sofre. Ukratko, to je slika sa mnoštvom detalja. Postavlja se pitanje da li se panorama sa svom svojom veličinom, dubinom i detaljima zaista smjestila u fotografsku sliku? Nikada takvo što nije moguće. Ta slika samo ukazuje na zbilju panorame, jer na papiru slike ne postoji ništa drugo do li precizno poredane tačkice u boji.

Isti slučaj je i s našim umom. Naučni eksperimenti dokazali su da se prilikom

¹ U ovom tekstu pod duhovnjacima se misli na sljedbenike vjerovanja da je duša nematerijalna, a ne u ograničenom značenju pobožnih ljudi ili već

nekom drugom značenju, a materijalistima se nazivaju oni koji zastupaju mišljenje da je duša materijalna kategorija.

aktiviranja osjetila u kontaktu s vanjskim svijetom javlja niz nervnih reakcija koje ostavljaju materijalnog traga u našem mozgu. S prestankom aktivnog djelovanja osjetila i reakcije u našem mozgu prestaju. Uporedo s ovim stanjem javlja se percepcija. Mi nikako ne možemo prihvatiti da zbilja panorame u vanjskome svijetu može uzeti mjesta u našem mozgu ili na malom komadu materije poput papira slike.

Kako bi dokazali ispravnost svoga stava o materijalnosti duše i znanja, materijalisti pribjegavaju raznim naukama, kao što su fizika, fiziologija, psihologija itd. Oni iznose naučne činjenice raznih nauka na takav način da čitaoca ostave uvjerenim u svoju tvrdnju. Oni u svojoj argumentaciji nisu dosljedni. Jedina snaga njihovog argumenta jesu činjenice drugih nauka, što ne treba miješati s filozofskim metodom i pristupom raspravi. Da bismo bolje shvatili neispravnost njihove tvrdnje i argumentacije, neophodno je imati na umu nekoliko sljedećih uvodnih zapažanja:

1. Svako od nas potpuno jasno i bez ikakve sumnje u sebi nalazi niz umnih pojava koje nazivamo znanje i percepcija. Čak i idealisti koji poriču vanjsku zbilju priznaju postojanje umnih pojava o kojima je čovjek obaviješten. Svjesnost o postojanju ovih slika u našem umu toliko je jasna da ne postoji ni potreba za njihovim dokazivanjem.
2. Odavnina istraživanja su potvrđivala činjenicu da materijalni faktori izvan uma ostavljaju izravnog traga na pojavu osjetilnih percepcija. Tokom stoljeća mijenjale su se teorije o načinu njihovog utjecaja na osjetilne percepcije, ali jedno je ostajalo sigurno – da one imaju važnu ulogu u pojavi osjetilnih percepcija. Također, naučnici su dokazali da nervni sustav, kao i svi ostali organi životinjskog i ljudskog tijela,

ima tačno određenu zadaću. Pojašnjenjem uloge i zadaće organa bavi se nauka fiziologija. Činjenica da u vanjskom svijetu postoji niz aktivnosti i da nervni sustav također obavlja neke aktivnosti nesporna je kod svih realista, tj. onih koji vjeruju u vanjski svijet, bilo da su materijalisti ili duhovnjaci, za razliku od idealista.

Ono u čemu se razlikuju materijalisti i duhovnjaci ogleda se u sljedeće dvije stvari:

1. Aktivnosti duše, kao i sve druge pojave u Kreciji, potčinjene su tačno određenim zakonima. Između pojava u duši, kao i između duše i tijela i vanjskih faktora, u potpunosti vlada zakon kauzaliteta. Ovo potvrđuje i moderna psihologija koja se u svojim istraživanjima koristi sebi svojstvenom metodom. Važno je napomenuti da duhovnjaci nikada nisu vjerovali da je duša potpuno slobodna od svih zakona niti da ne slijedi nijedno naučno načelo. Međutim, ono što su duhovnjaci tvrdili i dokazivali jeste da za dušu i njene pojave nisu svojstvene materijalne karakteristike i da njima ne vladaju zakoni materije. Materijalisti su upravo po ovom pitanju, znajući ili ne, pripisivali duhovnjacima potpuno pogrešne stavove.
2. Vjerovanje da duša i njene pojave slijede postojane zakone da svaka pojava u duši nije bez uzroka, ili međusobna povezanost duše i tijela, činjenica je koju duhovnjaci već hiljadu godina potvrđuju. To nije novo vjerovanje sedamnaestog stoljeća u Evropi. Zapravo, u sedamnaestom stoljeću u Evropi javili su se znanstvenici koji su vjerovali da je duša izvan bilo kojeg zakona, što je potpuno netačno. Ono u čemu su istrajavali sljedbenici nematerijalnosti duše jeste činjenica da dušom ne vladaju zakoni materije,

a ne da ona nije potčinjena nikakvim zakonima i da nema nikakvog suodnosa s materijom. Štaviše, u skladu s posljednjim filozofskim mišljenjem Mulla Sadre, kojeg su potvrdili svi nakon njega, duša je najuzvišeniji plod materije. To znači da materija nakon jednog niza esencijalnih usavršavanja prirode rađa dušu. Drugim riječima, materija u svom najuzvišenijem i najsavršenijem obliku rađa nematerijalno biće.

Nakon ovog uvoda treba reći da se materijalisti i duhovnjaci razilaze u kakvoći, porijeklu i zbilji znanja. Da li su percepcije duhovne, tj. nematerijalne, kao što je i duša, ili su materijalne? Odgovor na ovo pitanje, budući da se govori o kakvoći i suštini percepcije, moguće je dobiti jedino kroz specifičan filozofski metod i njegova pravila. Duhovnjaci ne poriču, štaviše, mnogo prije materijalista su vjerovali u četiri pojašnjene činjenice:

1. postojanje percepcija,
2. postojanje niza aktivnosti u vanjskome svijetu,
3. postojanje aktivnosti nervnog sustava,
4. postojanje niza zakona koji vladaju dušom.

Duhovnjaci, s obzirom na činjenicu da karakteristike i svojstva pojava duše ne odgovaraju karakteristikama i svojstvima materije, dokazuju nematerijalnost pitanja duše, tj. onoga čega smo izravno i neposredno svjesni u sebi, što znači da se pojave u duši ne mogu smatrati nervnim reakcijama. Zapravo, ono što je istina u ovom slučaju jeste činjenica da nervne reakcije predstavljaju samo preduvjete za pojavu duhovnih radnji, a ne da su one jedno. Međutim, materijalisti su, slijedeći svoj cilj, izašli iz okvira filozofskog pristupa i metodologije rasprave, navodeći rezultate različitih nauka poput fizike, fiziologije, psihologije i sl., a koje su

dobili na osnovu svog specifičnog pristupa i metodologije, prije svega posmatranjem i eksperimentom. Zatim su to navodili kao dokaz svoje tvrdnje, što nema izravne veze s filozofskom tvrdnjom. I ostali argumenti materijalista izlaze izvan okvira same teme, tako da su neki otišli toliko daleko, kao što je Felicien Challaye, koji je rekao: "Ja neću uzvjerovati u postojanje duše dok je ne vidim pod svojim skalpelom."

Moguće je da neko prigovori na gornju argumentaciju duhovnjaka tako što uzme da je percepcija materijalna pojava koja se javlja u nervnom sustavu i mozgu. Moderna nauka riješila je taj problem tako što je ustanovila da je oko precizan fotografski aparat. Sve zrake oslikavaju se u zjenici oka i mi vidimo samo jednu tačku, s tim da veličine koje razlikujemo, veliko i malo, blisko i daleko, shvatamo upoređivanjem svih dijelova i stvari prema najmanjoj tački koja se oslikava u zjenici. Naravno, pri tome i drugi elementi imaju utjecaja, kao što su sjene i sl.

Mi kao sljedbenici stajališta duhovnjaka i na ovu primjedbu odgovaramo istim odgovorom kao i na prethodno. Ništa od ovih naučnih činjenica mi ne poričemo. Naša pažnja usmjerena je ka onom percepiranom, drugim riječima, ka stečenoj slici u umu. Ova percepcija, zajedno s međusobnim relacijama koje grade uvodne premise misli, čini jedinstvenu cjelinu, pri tome nema razlike da li ćemo je zvati percepcija ili imaginacija, kako je nazivaju oni koji prigovaraju, i ta cjelina po svojim karakteristikama ne može se izjednačiti s općim karakteristikama materije.

Na ovu argumentaciju postoje drugi prigovori, koji se u suštini vraćaju na iskazani problem nerazumijevanja kod prigovarača koji materijalne uvodne radnje percepcije izjednačava sa samom percepcijom i znanjem koje egzistira u umu i nema nikakve materijalne karakteristike.

Znanje ne podliježe promjenama za razliku od materije

Drugi dokaz nematerijalnosti znanja i percepcije kojeg iznosi Allame Tabatabaji djeluje veoma jednostavno. On kaže da, ako samo malo preciznije obratimo pažnju na znanje, uvidjet ćemo da slika znanja i promjenjivost nemaju ništa zajedničko. Riječima filozofa, kategorija znanja nije istovjetna kategoriji promjenjivost i izmjene. A s obzirom na činjenicu da je materija u stalnoj promjeni, zaključak je da znanje nije materijalne prirode. Ista argumentacija može se potkrijepiti i drugim pojavama samoga znanja, kao što je čin podsjećanja. Percipirana stvar koju ponovo dovodimo u naš um da bismo je se podsjetili predstavlja istu percepciju koja je prvi put pohranjena, jer u suprotnom podsjećanje i prepoznavanje ne bi imalo smisla i čovjekov život ne bi mogao funkcionirati.

Naučnici materijalisti na ovo odgovaraju da se promjene u mozgu odvijaju postepeno i precizno i to tolikom brzinom da naša percepcija ne može prepoznati tu aktivnost. Stare ćelije zamjenjuju se novim sličnim ćelijama, što moć percepcije ne može uvidjeti.

I do sada smo govorili da mi ne želimo poreći fizikalne aktivnosti u mozgu. Zapravo, ono što mi kažemo jeste činjenica da ono što percipiramo pri činu podsjećanja predstavlja istu onu sliku prvi put percipiranu, drugim riječima ovo novo isto je onom starom i između njih postoji jedinstvo koje nije svojstveno materijalnom. Naravno, prva percepcija može biti pogrešna upoređujući je sa spoljnom zbiljom koju odražava, ali kod čina podsjećanja ona je ista i nema greške.

Memoriranje i podsjećanje

Memoriranje i podsjećanje predstavljaju jedno od najtajanstvenijih pitanja duše. Da bi navedena argumentacija postala jasnija,

neophodno je u nastavku iznijeti različite stavove i naučna otkrića u vezi s ovim pitanjem.

Moderni psiholozi cijeli proces memoriranja i podsjećanja, tj. proces ponovnog dovođenja u um neke slike nakon prestanka djelovanja vanjskih faktora, dijele u četiri faze:

1. Prvi osjećaj koji čovjek stječe podražajem iz vanjskoga svijeta na osjetila, jer dok se on ne desi nema smisla da se nešto memorira.
2. Memoriranje (čuvanje). Osjećaj ili slika dobivena iz vanjskoga svijeta sve dok ne ostave trag nije ih moguće ponovo pozvati nakon prekida utjecaja vanjskih faktora.
3. Podsjećanje, tj. prizivanje ili činjenje prisutnom pohranjene slike.
4. Prepoznavanje da je prisutna slika već od prije postojeća stvar, a ne novi osjećaj, percepcija i sl.

Rasprava se među naučnicima vodi oko druge faze procesa. Tačnije rečeno, u kojem obliku ostaje ta percipirana slika do idućeg aktiviranja? Da li je ona materijalne kategorije ili duhovne?

Iznesene su mnoge teorije od kojih je i ona koja potječe iz antičkog vremena, a po kojoj se percipirane slike ucrtavaju u mozgu i tako bivaj očuvane, što je danas odbačeno. Ili Dekartova teorija po kojoj ulazna percipirana slika ostavlja trag na mozgu u obliku brazde, tako da se duša kad god prođe preko te brazde podsjeća na memoriranu sliku. Prema ovom Dekartovom stavu, duša jeste nematerijalna, a jedino što ostaje od percepcija u materijalnom svijetu jesu brazde u mozgu. Ovu teoriju danas odbacuju i duhovnjaci i materijalisti. Postoje i druge teorije koje nisu toliko značajne niti interesantne, ali ostaje da u nastavku ukratko predočimo dva glavna stajališta u vezi s memoriranjem: materijalističko učenje u posljednjem stoljeću prihvaćeno od strane materijalističkih dijalektičara po kojima su duša i percepcija materijalne

kategorija i učenje Mulla Sadre, koji zastupa učenje nematerijalnosti duše, a samim tim i nematerijalnosti percepcija.

Duhovnjaci smatraju da su percepcije izravne aktivnosti duše, tj. one su nematerijalne supstance, dok nervne aktivnosti imaju ulogu uvodnog faktora pri pojavi percepcija. Prema stajalištu ove skupine učenjaka, odnos percepcije i duše je odnos djela i izvršioca, a podsjećanje predstavlja obraćanje pažnje na slike prethodno percipirane, što znači da su same te slike očuvane u duši.

Sljedbenici materijalističkog pristupa ovom pitanju, opet, zbog svog uvjerenja da je percepcija isto što i nervna aktivnost, smatraju da slika prvi put percipirana ne može biti očuvana u umu, jer se nervni sustav ne može stalno aktivno baviti jednom stvari. Prirodno je, kako oni tvrde, da nešto prema čemu nije usmjerena pažnja, tj. ako nervi nisu aktivirani u vezi s tim, ne postoji ni kao percipirana slika. Oni kažu da svaka stvar, koja jednom bude percipirana, ostavlja traga na jednoj posebnoj tački u mozgu, na jednu ili više ćelija, i uvijek kada iznova bude pobuđena ta tačka nekom posebnom aktivnošću, pohranjena slika iznova se formira.

Ono što je važno istaknuti, a tiče se temeljne razlike u mišljenju između ove dvije skupine, jeste vjerovanje duhovnjaka da čovjek pri činu prisjećanja priziva istu onu sliku koja je prvi put percipirana i pohranjena, za razliku od materijalista koji tvrde da je svako prisjećanje i novo formiranje slike. Slikovito prikazano, materijalisti na pamćenje pa i prisjećanje gledaju kao na snimanje glasa. Izgovoreni glas pohranjuje se u obliku magnetizma, da bi svaki put, na poseban podražaj koji se ostvaruje u, recimo, nekom kasetofonu, bio reproduciran glas.

Na takav stav materijalista može se iznijeti nekoliko primjedbi:

- a. To što su rekli da svaka percepcija i pojam trebaju biti zabilježeni na nekoliko

zasebnih ćelija nije prihvatljivo stoga što se pri svakom činu percepcije ne aktivira samo tih nekoliko ćelija, kao što se pri činu gledanja aktiviraju sve ćelije za gledanje, a pri svakoj sljedećoj slici ponavlja se ista aktivnost. Isto vrijedi i pri slušanju, prisjećanju itd. Zbog ovakvih primjedbi i sami materijalisti iskazali su sumnju u ispravnost svog stajališta.

- b. Ako se pri gledanju i slušanju pobuđuje samo jedna ili nekoliko ćelija, šta jamči ili šta je razlog da se pri ponovnom činu pobude iste te ćelije, a ne neke druge. S druge strane, znamo da je osnovna karakteristika prisjećanja prepoznavanje istoga, tj. da je slika koje se prisjećamo ista ona koja je pohranjena, a ne formiranje nove slike, što je u suprotnosti s vjerovanjem da je memoriranje materijalni čin. Štaviše, posebno ako se uzme u obzir činjenica da je mozak kao materija stalno podvrgnut promjenama i nestajanju, tako da čovjek tokom prosječnog životnog doba nekoliko puta promijeni sve svoje ćelije u mozgu, a slike koje pamti ostaju iste i postojeane.

Najvažniji argument na koji se materijalisti pozivaju kao dokaz da je pamćenje materijalan proces leži u činjenici da se proces pamćenja odvija u nekim dijelovima mozga, iako se još uvijek sa sigurnošću ne može utvrditi, kao ni za mnoge druge pojave duše, s kojim dijelom mozga su one u vezi, ali nema sumnje u to da poremećajem nekih dijelova mozga nastupa i zaborav, što samo po sebi dovoljno govori o pamćenju kao materijalnom procesu. Materijalisti svoj stav temelje na sljedeća dva zaključka:

- a. Pojava zaborava. Nema nikakve sumnje da čovjek, kao i životinja, zaboravlja. Nema čovjeka a da se cijelog svog života sjeća kroz slike. Da je sjećanje

nematerijalne prirode, zaborav ne bi imao mjesta, jer ako je, kako kažu duhovnjaci, duša nematerijalna, što znači i vječna, onda i njeni učinci, u ovom slučaju slike koje se pamte, trebale bi biti nematerijalne, znači postojane i nepromjenljive, a samim tim ne mogu biti zaboravljene. Međutim, po materijalističkom učenju, razlog zaborava potpuno je jasan, a to je da se promjenom materije i njene pojave mijenjanju.

- b. Pojava poremećaja u memoriji pod različitim vanjskim utjecajima, kao što su jaki udarci u glavu i druge teške nesreće. Svi smo svjedoci da pojedinci u nekim nesrećama gube potpuno pamćenje ili dijelove pamćenja iz svog života.

Odgovor na ovu njihovu argumentaciju je taj da i pored toga što je memorija nematerijalna, tj. memorirane slike pohranjene su izvan materije, prisjećanje, tj. činjenje prisutnim pohranjenih slika u umu predstavlja čin djelovanja, a duša, koliko god da je nematerijalna, ona ima potrebu za materijom koju koristi kao svoje sredstvo pri djelovanju. Zaborav, na bilo koji način da se javi, nije zbog nestanka memoriranih slika, već zbog slabosti moći duše ili nepostojanja te moći da pohranjene slike učini nazočnim u umu pomoću sredstva djelovanja. Bergson, veliki učenjak dvadesetog stoljeća, kaže: "Memorija i prisjećanje se razlikuju. Memorija je ono što čuva slike i nije mozak ili nešto drugo materijalnog karaktera. Zapravo mozak je taj koji se ispriječio memoriji i donosi zaborav, dok je prisjećanje čin mozga. Slike i pojmovi pohranjeni su u memoriji i oni nisu izbrisivi. Mozak je poput zastora navučenog na memoriju. Prisjećanje je čin i djelovanje koje mozak aktivira da bi se prisjetio neke stvari. Prisjećanje je djelo, a djelo potječe od tijela..."

Potrebno je naglasiti da je u modernoj psihologiji dokazano da čovjek pod posebnim

uvjetima ima sposobnost povratiti izgubljeno pamćenje, što potvrđuje da nije slabost u memoriji već u moći prisjećanja.

S druge strane, nekolicina naučnika jasno je utvrdila da se ljudi u posljednjim trenucima života, tj. u iščekivanju smrti, u jednom trenutku prisjete svih događaja iz života.

Na osnovu ovih naučnih zapažanja može se utvrditi da nauka potvrđuje mogućnost da duša, nakon što se odvoji od tijela, ima uvida u sve događaje tokom svoga zemaljskoga života, od djetinjstva pa do smrti, u loša i dobra djela.

Sljedeći zaključak koji nužno proizlazi iz materijalističkog stajališta jeste taj da u svijetu stalne promjene, kakvim ga oni tumače, ne možemo ništa utvrditi, tj. ne možemo donijeti afirmirajući sud, jer dok se pretpostavi neki atribut za subjekt, taj subjekt se već izmijenio i nije onaj isti. U ovom slučaju nije moguće donijeti nikakav sud, dati odgovor na bilo koje pitanje, potvrditi ili negirati itd. Naravno, zdrav razum ne može ovakvo što prihvatiti.

Moguće je da neko odgovori na gornju primjedbu pojašnjenjem da naša misao, s obzirom na to da je plod mozga, tj. materije, doživljava promjenu istom brzinom kao i materija i samim tim promjene u materiji joj ne izmiču, zapravo idu uporedo i zato može donositi postojane sudove.

Naš odgovor se vraća na ono o čemu smo do sada govorili, a tiče se predmeta same percepcije. Ako se ne potvrdi zbilja za ovu relativnu postojanost, između promjena u mozgu i misli, nema se o čemu raspravljati, međutim, ako se potvrdi, samim tim u spolnjem svijetu postoji jedno postojano biće kojem nije karakteristična materijalna promjena, u tom slučaju problem se vraća materijalistima, a ne nama.

U jednoj od svojih argumentacija materijalisti iznose sljedeću formulu. Ako predmet saznanja, koji čini dio vanjske zbilje, označimo sa A, a dio mozga na koji je predmet saznanja ostavio trag označimo sa B, u tom slučaju učinak i plod, što predstavlja misao i percepciju,

biti će jednako zbiru $A + B$, a nikako ne može biti jednako samo sa A ili samo sa B .

U odgovoru ćemo reći, uzmimo da je predmet saznavanog A , dio mozga B , pretpostavljeni materijalni učinak C , a slika znanja D . Spomenuta formula će biti tačna onda kada C bude jednako D , dok u suprotnom neće imati vrijednost. Jezikom filozofije, to znači da je umno biće istovjetno izvanjskom biću u štastvu (esenciji), a ne u bitku (egzistenciji). Ono što je nemoguće jeste jedinstvo dva neovisna bića po bitku, a ne jedinstvo po štastvu s razlikom po bitku, tako da je bitak u vanjskom svijetu izvor učinaka, a bitak umni nije izvor učinaka.

Materijalisti kažu: Tačno je da misao i percepcija nemaju neke od svojstava materije, kao što je djeljivost i promjenjivost, ali imaju neke druge odlike, jer se naša percepcija dešava u vremenu, a vrijeme je karakteristično za materiju.

Isti zaključak izveli su i neki psiholozi, ali i oni su počinili istu grešku zbog svog nedovoljnog poznavanja kategorije vremena. Vrijeme, kao što je pojašnjeno na svom mjestu, predstavlja veličinu kretanja. Prostije rečeno, mi uzimamo određeno kretanje kao mjerilo i ostale kretnje upoređujemo prema njemu i to nazivamo vremenom. Dakle, vrijeme nema smisla bez kretanja, a kretanje bez materije. Ako bi naša percepcija bila vremenska, onda bi morala imati i ostala svojstva materije. Onaj ko pretpostavlja da je misao vremenita, izjednačava fizikalne procese u mozgu sa zbiljom percepcije. Ovu grešku materijalisti konstantno ponavljaju.

Mi percipiramo stvar u nekom određenom vremenu koje ostavlja materijalnog traga na naše nerve i mozak koje nije postojalo prije toga, niti će se ponovo javiti nakon toga. Tačno je da smo mi percipirali tu sliku u tačno određenom vremenu. Međutim, te fizikalne aktivnosti se više nikada neće ponoviti na identičan način, za razliku od stečene umne slike koja je pri svakom prisjećanju uvijek ona

ista. Znači, jedno vremenito biće ne može se identično ponoviti, a vidimo da se umne slike ponavljaju, što znači da nisu vremenite, odnosno nisu materijalne.

Dokaz nematerijalnosti duše

Ono o čemu je do sada bilo riječi ticalo se nematerijalnosti percepcija koje se dovede u vezu s ljudskim mozgom i osjetilima; međutim, u još jednom slučaju ovo učenje se potvrđuje, a to je kod "znanja o duši". Govorilo se o pojavama koje potpadaju pod pitanje svojstava i karakteristika duše, kao što su percepcija – osjetilna, imaginalna i razumna, volja, ljubav, mržnja i sl. Dokazivanje da ova svojstva nisu materijalne kategorije dovelo je do zaključka da ni duša nije materijalna. Međutim, o samoj duši, koja je izvor ovih pojava i karakteristika, nije se izravno govorilo. U nastavku će biti govora o jednoj prostoj filozofskoj argumentaciji koja izravno dokazuje nematerijalnost duše. Nju je prvi osmislio Ibn Sina, a poznata je kao dokaz posredstvom samosvijesti ili obaviještenosti čovjeka o samome sebi.

Svako od nas pojedinačno ima svijest o sebi, o onome što nazivamo jastvo. Ista svijest, prema postojećim naznakama, postoji i kod drugih živih bića. Čovjek u sebi posmatra zbilju koja se ne može izjednačiti niti uporediti ni sa jednim od njegovih organa i svojstava, jer uvećanjem organa ili njegovim gubljenjem ova zbilja ne doživljava nikakvu promjenu, kao ni sa proticanjem godina, osim što uviđa da se ta zbilja usavršava i postaje jasnija. Prisjećajući se najranijih događa iz svog života čovjek uviđa da je njegovo jastvo jedna nepromjenjiva i postojana zbilja. Također, uviđa da je njegovo jastvo jedinstvena zbilja kojoj nema pristupa nikakav oblik mnoštva i podjele. I više od toga, čovjek uviđa da je njegovo jastvo čisto od svega, ničim ograničeno i ničim izmiješano. Ne može doći u

stanje odsutnosti od sebe i ništa se ne može ispriječiti između jastva i njega samog. Jednostavno rečeno, svako od nas nužno uviđa da je on on, a ne neko drugo biće. Ovo saznanje uopće nema potrebe za argumentacijom. Ono što ostaje da se pojasni jeste zbilja našega jastva. Kada kažemo *ja*, na koju zbilju mi time ukazujemo? Argumenti koje su naučnici iznosili u vezi s tim ticali su se zbilje onoga što mi označavamo sa *ja*, a ne dokazivanja da ono postoji. U svjetlu ovog objašnjenja biva jasno da poznata Dekartova krilatica: “Mislim, dakle postojim” – nije prihvatljiva. Jer egzistencija svakog bića očigledna je koliko i sama misao, štaviše, ona je očiglednija i jasnija od same misli koja i jeste plod te egzistencije i kao takva niže je razine. Dakle, spoznaja o postojanju misli utemeljena je prije svega na spoznaji o samome sebi.

U nastavku je ostalo da odgovorimo na pitanje da li je duša nematerijalna egzistencija ili nije. O ovom pitanju poznata su dva opća i temeljna stava:

- a. teorija materijalnosti duše i
- b. teorija nematerijalnosti duše.

Sljedbenici teorije materijalnosti duše, zasnovane na osjetilnoj percepciji svijeta, vjeruju da je duša, tj. ono što mi nazivamo *ja*, zbir različitih percepcija i saznanja koje se formiraju stalnim uzastopnim ponavljanjem, bez postojanja (i na trenutak) zastoja ili prekida u tom nizu, posredstvom osjetila, imaginacija i sl. Po ovom mišljenju jastvo nije jedinstvena cjelina, već je zbir osjetilnih doživljaja, imaginacija i misli koje formiraju neprekinuti jedinstven niz. Dakle, *ja* jeste zbir onoga što se vidjelo, čulo, sjećalo, razmišljalo tokom života.

Ovu teoriju prvi put su predočili u 17. stoljeću evropski mislioci osjetilno-empirijske orijentacije. Oni su za osnovu i mjerilo ispravnosti prihvatili osjetilo i eksperiment i, na osnovu svoje odrednice da je osjetilno jedino

u vezi sa stanjima i akcidentima, smatrali da je zbilja jedino ono što se može eksperimentom potvrditi. Među njima postoji i skupina naučnika koji ne samo da poriču postojanje neovisne supstance duše nego nemaju čvrsto uvjerenje ni u postojanje tjelesne supstance u spolnjem svijetu koja je izvor prirodnih svojstava, akcidenata i stanja, jer, kako oni tvrde, jedino što nam potvrđuju osjetila i iskustvo jeste postojanje niza pojava koje nazivamo akcidente i stanja, a ne dokazuju postojanje neovisne tjelesne supstance koja bi bila izvor prirodnih stanja ili supstance duše koja bi bila izvor pojave svijesti i duše. Ova skupina dušu definira kao zbir slika koje se naizmjenično pojavljuju u umu.

Materijalisti, znači oni koji prihvataju materiju kao jedinu neovisnu supstancu, tj. jedino njoj pripisuju počelnost i pored toga što za osnovu spoznaje uzimaju osjetila i iskustvo, kod definiranja zbilje čovjekovog jastva slijede mišljenje empirista i kažu da je naše *ja* ili duša zbir uzastopnih misli, imaginacija i osjetila koji se javljaju kod posebne materijalne forme.

Učenje škole duhovnjaka, odnosno onih koji vjeruju da je duša nematerijalna, u vezi s ovim ukratko glasi da *ja* ili *jastvo* koje svaki čovjek izravno unutar sebe percipira i u čiju egzistenciju nema nikakve sumnje predstavlja cjelovito jedinstveno biće (a ne niz uzastopnih pojava), postojano i opstojeće kroz sva stanja i akcidente, koje nije djeljivo i nestajuće.

Argument toga da je *ja* jedinstveno biće, a ne niz uzastopnih percepcija, predstavlja činjenica da mi sve te percepcije i stanja sebi pripisujemo, što samo po sebi znači da ono nije jednako jastvu. Ja razmišljam. Ja vidim. Ja čujem.

Kao drugo, svaki čovjek svojom samosviješću razumijeva da je on isti onaj i u prošlosti i u sadašnjosti. U suprotnom, da je čovjek jedna karika lanca, tj. zasebno biće za svako vrijeme, ovakva percepcija ne bi bila moguća za njega. Kako je moguće donositi za sebe sud da je cijeli lanac iz položaja jedne njegove

karike? Pored toga, zbog svijest i saznanja da je čovjek isto ono biće i u prošlosti i u sadašnjosti on nema potrebe za podsjećanjem, a da je lanac povezanih karika on bi se morao podsjećati na svoje biće.

Kao treće, u svjetlu onoga što je bilo rečeno o memoriranju u skladu s materijalističkim učenjem o prepoznavanju, tj. da se ova slika na koju smo se podsjetili odnosi na prošlost i nije nova percepcija, takva mogućnost nije ostavljena čovjeku. To znači da, ako bi *ja* bilo niz uzastopnih percepcija i pojava između kojih postoji jedino odnos prethođenja ili odnos uzroka i posljedice, kako bi bilo moguće utvrditi da sam ja ista ona osoba koja sam bio u prošlosti.

Kao četvrto, po materijalističkom učenju percepciju čovjeka čini niz aktivnosti moždanih ćelija, a znamo da se ćelije mozga zajedno s njenim sadržajem tokom jednog ljudskog života i po nekoliko puta obnavljaju, odnosno namjesto starih dolaze nove ćelije. S druge strane, svakom čovjeku je jasno da je on ista ona osoba koja je bila u prošlosti, naravno po biti svojoj a ne po svojim stanjima, bez ikakva uvećanja ili umanjenja, promjene ili zamjene.

Na osnovu četiri navedena argumenta može se zaključiti da je ono što čovjek shvata kao svoju zbilju postojana i nepromjenjiva stvar. Čovjekova zbilja jedinstvena je i nije joj pripisiv nikakav oblik mnoštva i podijeljenosti.